

УДК 32(092)(436)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/3>

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ КЛЕМЕНСА ФОН МЕТТЕРНІХА – АВСТРІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА ТА ДИПЛОМАТА ХІХ СТОЛІТТЯ

Яцишин Михайло Михайлович,доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
та порівняльного права

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0003-4502-9563

Researcher ID: E-1252-2019

У статті розглянуто основні аспекти політико-правової та дипломатичної діяльності австрійського державного діяча Клеменса фон Меттерніха. Охарактеризовано засадничі правові погляди та принципи Меттерніха, та на підставі цього зроблено висновок, що вони були тісно пов'язані з його політичною філософією консерватизму та прагненням зберегти традиційний монархічний лад у Європі після потрясінь Французької революції та Наполеонівських війн. Проаналізовано основні етапи вивчення постаті Меттерніха та його діяльності через призму тогочасних історичних політичних процесів, виявлено домінуючі підходи та тенденції сучасних досліджень в історіографії щодо політико-правової діяльності Клеменса фон Меттерніха. В історіографії дослідження окресленої теми виділено головні аспекти на напрями, зокрема, це класична історіографія ХІХ століття, традиційна історіографія ХХ століття, ревізійніська хвиля другої половини ХХ ст., сучасна історіографія представлена новітніми дослідженнями (кінець ХХ – ХХІ ст.). Охарактеризовано основні напрями сучасних досліджень та підходів до вивчення постаті Меттерніха як видатного політичного діяча та дипломата Австрії ХІХ століття. Зроблено висновок про те, що еволюція історіографії Меттерніха свідчить про перехід від політичної моралізації до аналітичного розуміння його політичної ролі. Розглянуто ключову роль Клеменс Венцеля фон Меттерніха в організації та роботі Віденського конгресу (1814–1815 рр.), який мав на меті відновлення політичного порядку в Європі після поразки Наполеона. Зроблено висновок, що роль Меттерніха у Віденському конгресі була вирішальною, оскільки він став архітектором післянаполеонівської Європи, створивши політичний порядок, що забезпечив відносний мир на континенті майже на сорок років. Підсумовано, що Клеменс Меттерніх вже з перших років своєї політичної діяльності зарекомендував себе як вмілий і далекоглядний дипломат, а найбільших успіхів Меттерніх досяг саме у зовнішній політиці, це було його покликання і вершина дипломатичної кар'єри.

Ключові слова: Австрійська імперія, Клеменс фон Меттерніх, правові погляди, політико-правові принципи, право, Віденський конгрес, Європа.

Yatsyshyn Mykhailo. Political and legal views of Clemens von Metternich – Austrian statesman and diplomat of the 19th century

The article examines the main aspects of the political, legal and diplomatic activities of the Austrian statesman Clemens von Metternich. The fundamental legal views and principles of Metternich are characterized, and on this basis the conclusion is made that they were closely related to his political philosophy of conservatism and the desire to preserve the traditional monarchical order in Europe after the upheavals of the French Revolution and the Napoleonic Wars. The main stages of studying the figure of Metternich and his activities through the prism of the historical political processes of that time are analyzed, the dominant approaches and trends of modern research in historiography on the political and legal activities of Clemens von Metternich are identified. In the historiography of the study of the outlined topic, the main aspects are highlighted into directions, in particular, this is the classical historiography of the 19th century, the traditional historiography of the 20th century, the revisionist wave of the second half of the 20th century, modern historiography is represented by the latest research (the end of the 20th – the 21st centuries). The main directions of modern research and approaches to the study of Metternich as an outstanding political figure and diplomat of 19th-century Austria are described. It is concluded that the evolution of Metternich's historiography indicates a transition from political moralization

to an analytical understanding of his political role. The key role of Clemens Wenzel von Metternich in the organization and work of the Congress of Vienna (1814–1815) is examined, which aimed to restore political order in Europe after the defeat of Napoleon. It is concluded that Metternich's role in the Congress of Vienna was decisive, since he became the architect of post-Napoleonic Europe, creating a political order that ensured relative peace on the continent for almost forty years. It is summarized that Clemens Metternich, from the first years of his political activity, established himself as a skillful and far-sighted diplomat, and Metternich achieved his greatest successes in foreign policy, this was his calling and the pinnacle of his diplomatic career.

Key words: Austrian Empire, Clemens von Metternich, legal views, political and legal principles, Law, Congress of Vienna, Europe.

Діяльність тих чи інших історичних особистостей, державних діячів, політиків, зазвичай, ми оцінюємо через призму загальнолюдського та приватного, тобто розглядаємо, наскільки їхня діяльність була корисною для цивілізаційного прогресу, сприяла розвитку та вдосконаленню суспільних і політичних форм, в тому числі, наскільки були доцільними та виправданими засоби, які вони обрали для досягнення поставленої мети.

З цієї точки зору, вважаємо, що глибокий історичний та психологічний інтерес представляє особистість і політико-правова діяльність австрійського державного діяча Клеменса Меттерніха, який зумів протягом тридцяти восьми років не лише підтримувати політичний вплив Австрії як держави, а й стати фактичним керівником політики усієї Європи.

Ім'я Клеменса Венцеля Лотара фон Меттерніха (1773–1859) нерозривно пов'язане з політичною історією Європи першої половини XIX століття. Як австрійський канцлер і міністр закордонних справ, він став символом консерватизму та реставраційної політики після наполеонівських війн. Водночас історіографія постаті Меттерніха зазнала суттєвої еволюції – від осуду його діяльності як реакційної до сучасних спроб переосмислення її в контексті дипломатичної стабільності Європи.

Метою статті є аналіз основних етапів вивчення постаті Меттерніха та його діяльності через призму тогочасних історичних політичних процесів, формування його політико-правових поглядів та принципів та окреслення в історіографії домінантних підходів та тенденцій сучасних досліджень.

Меттерніх вважається по праву одним із найвідоміших дипломатів XIX століття, який з 1801 р. займався дипломатичною роботою в Австрії та Франції, з 1809 р. до 1821 р. був міністром закордонних справ

Австрії. У політику Європи Меттерніх увійшов, розірвавши тісні взаємини Росії та Франції, у 1814–1815 рр. головував на Віденському конгресі та був одним з організаторів Священного союзу (1815 р.), своєю діяльністю зміцнив та підвищив міжнародний авторитет Австрії [1].

«Я створював історію – ось чому я не мав часу її писати», – каже Меттерніх на початку своєї автобіографії. І з цим важко посперечатися, адже в часи, коли розпадалися одні держави й утворювалися інші, змінювалися політичні системи та режими, він півстоліття тримав руку на пульсі політичного життя Європи. На нашу думку, саме цим можна пояснити і сьогодні глибокий історичний інтерес, який представляє його особистість.

Перші публікації, присвячені Меттерніху, з'явилися невдовзі після його політичного занепаду 1848 року. Вони мали переважно мемуарний або полемічний характер. У працях сучасників – ліберальних публіцистів і діячів революцій 1848 р. – Меттерніх постав як архетиповий консерватор і реакціонер», ідеологічний захисник старого порядку, супротивник прогресу і національного визволення, головний організатор Віденського конгресу та «системи Відня», який придушував національні і ліберальні рухи (Карлсбадські декрети, цензура). Такі історики, як Генріх фон Трейчке та Томас Карлейль, сприймали його як символ старого режиму, який заважав розвитку демократії та національної єдності. Біографічні твори другої половини XIX ст. (наприклад, Ф. Гентца, його секретаря) містили спроби виправдати Меттерніха, але залишалися у межах апологетики [2]. Таким чином, можемо зробити висновок, що класична історіографія XIX ст. мала виразно оцінковий характер і відображала політичну поляризацію епохи.

У традиційній історіографії першої половини ХХ ст. Меттерніх залишався в європейській історичній науці втіленням «системи Відня» – символом дипломатії, що намагалася зберегти старі монархічні порядки. У працях таких істориків як Гарольд Ніколсон, Альберт Сорель, він зображений як архітектор європейського «Концерту держав», але при цьому – ворог національних рухів [3]. А у радянській історіографії Меттерніх оцінювався винятково негативно, як представник феодально-монархічної реакції, що придушувала визвольні рухи в Європі. Таким чином, домінував однобічний політико-ідеологічний підхід, який розглядав Меттерніх не стільки як дипломата, скільки як противника революцій.

Починаючи з 1950–1960-х років, у західній історіографії з'являється «ревізійний підхід», що прагнув звільнити образ Меттерніх від надмірної політичної схематизації. Його поведінка переосмислюють як прагматичну дипломатію: не просто «реакція», а активна політика підтримки династичного порядку і стабільності в Європі, інструменталізація балансу сил для збереження австрійського впливу. Тут дослідники наголошують на техніці переговорів, коаліційній політиці та адаптації до постнаполеонівського ландшафту. Історики Генрі Кіссінджер та Пол Шредер підкреслювали, що Меттерніх був не лише реакціонером, а й виступав за раціональний баланс сил і довготривалу європейську стабільність. Його політика розглядалася як реалістична дипломатія, спрямована на збереження миру після катастрофи наполеонівських війн. Особливу увагу дослідники приділяли механізмам міждержавних переговорів і рівновазі інтересів, що лягли в основу європейської політичної системи ХІХ ст. [4; 5]. У цей період формується новий образ Меттерніх – державного діяча-прагматика, а не лише консерватора.

Новітні дослідження в сучасній історіографії (кінець ХХ–ХХІ ст.) характеризуються міждисциплінарністю й спробою поєднати політичну, культурну та соціальну історію. Зокрема такі дослідники як А. Скед, Дж. Вудлі, Р. Івенс, вивчають Меттерніх в контексті інституційної модернізації Австрійської імперії, розвитку

бюрократичних структур і дипломатичної культури. Наголошується на його персональній дипломатії, умінні будувати коаліції та підтримувати баланс між великими державами, зокрема, роль Меттерніх у формуванні системи європейської дипломатії, його ставлення до націоналізму, адміністративні реформи в Австрії, персональні мережі агентів/секретарів (Ф. Гентц) і вплив на німецькі землі [6; 7; 8].

Сучасні праці також аналізують його спадок у контексті цілісності імперій і появи національних рухів. Таким чином, сучасна історіографія менше оцінює Меттерніх в категоріях «добро-зло», а більше – у контексті еволюції міжнародних відносин, де він став одним із творців тривалого європейського миру (1815–1848). Також помітним є інтерес до міжнародних комунікацій, ролі інформаційних мереж і впливу пропаганди, що відкриває нові грані в розумінні діяльності Меттерніх.

Основні напрями сучасних досліджень політичної діяльності Меттерніх можемо окреслити у наступних площинах:

1) дипломатична історія – аналіз балансу сил і стратегічного мислення Меттерніх; «реакціонер» чи «прагматичний дипломат»: чи був Меттерніх головним ідеологом реставрації чи практиком, що обирав інструменти залежно від ситуації?

2) соціокультурний підхід – вивчення його оточення, придворної культури, впливу ментальних уявлень;

3) соціальний вимір політики Меттерніх, а саме, її вплив на різні верстви населення, не лише на еліту;

4) порівняльні студії – зіставлення Меттерніх з іншими європейськими міністрами тієї доби (Талейраном, Палмерстоном);

5) історія ідей – дослідження його консерватизму як інтелектуального феномену, а не лише політичної позиції;

6) Віденський конгрес – Меттерніх як архітектор післянаполеонівської системи, його роль в компромісах між великими державами та довготривалій стабілізації континенту;

7) репресивна внутрішня політика – цензура, політика проти лібералізму, авторитарність підходів;

8) дипломатична майстерність і прагматизм – Меттерніх не був ідеологічним вундеркіндом реакції, а тонким диплома-

том, що використовував гнучкі альянси та переговорні технології;

9) націоналізм та німецьке питання – роль Австрії під проводом Меттерніха в німецьких справах, баланс між австрійською гегемонією та прагненнями німецьких держав;

10) особистісні та мережеві фактори – вплив оточення, письменницьких і дипломатичних контактів на політику.

11) наслідки політики Меттерніха для довгострокового розвитку Європи: стабілізація чи придушення модернізаційних процесів, що у результаті призвело до вибуху революцій 1848 р. [9].

Як бачимо, еволюція історіографії Меттерніха свідчить про перехід від політичної моралізації до аналітичного розуміння його політичної ролі. Якщо в XIX – початку XX ст. він сприймався як символ реакції, то сучасна наука розглядає його як архітектора дипломатичної системи, що забезпечила Європі десятиліття миру.

Правові погляди та принципи Клеменса фон Меттерніха були тісно пов'язані з його політичною філософією консерватизму та прагненням зберегти традиційний монархічний лад у Європі після потрясінь Французької революції та наполеонівських війн [10; 11]. Коротко їх можна охарактеризувати так:

1. *Принцип легітимізму.* Меттерніх вважав, що законною є та влада, що ґрунтується на монархічному принципі, а не на волі народу; династичні права монархів є природною основою політичного порядку; будь-які революційні уряди та революційні зміни, що порушують традиційну владу, є нелегітимними, бо руйнують спадкову законність. Тобто, право має захищати історичну та династичну законність влади.

2. *Принцип монархічного абсолютизму (поміркованого).* Меттерніх виступав проти правового обмеження монархічної влади, парламентського представництва, політичних прав і свобод у дусі лібералізму. Монарх – основа політичного й правового порядку. Конституційні обмеження влади він вважав небезпечними, парламенти та представницькі інституції – загроза стабільності, негативно ставився до ліберального конституціоналізму. Також вважав, що конституції, створені під тиском рево-

люційних рухів, небезпечні й ведуть до хаосу. Тобто, право має зміцнювати владу монарха, а не обмежувати її.

3. *Прагнення зберегти правовий статус-кво в Європі.* У рамках системи Віденського конгресу та Священного союзу Меттерніх просував ідею міжнародної координації монархій, спільної боротьби з революційними та націоналістичними рухами. Міжнародне право повинно забезпечувати баланс сил у Європі, недопустимі односторонні зміни кордонів або державного ладу, будь-які зміни можливі лише консенсусом великих держав. На його думку, право в міжнародній політиці – інструмент стабільності, легітимності та рівноваги сил, а міжнародне право – спільний механізм оборони монархічного ладу.

4. *Антиреволюційний та антинаціоналістичний принцип.* Політичний радикалізм, лібералізм і націоналізм – загроза державі. Держава має право й обов'язок обмежувати свободи, якщо вони ведуть до революції, тобто свободи й права діють лише в межах, що не підривають порядок.

5. *Принцип поліційної держави,* в тому числі репресивна правова політика у середині Австрійської імперії. Меттерніх підтримував законодавчі заходи, спрямовані на контроль за університетами, цензуру пресу, заборону політичних товариств, переслідування ліберальних і національних рухів, наприклад, Карлсбадські декрети (1819) у Німецькому Союзі встановили суворий поліційний нагляд, цензуру і контроль над університетами. Тобто, запровадження цензури – легітимний засіб охорони порядку, повсякденний нагляд за підозрілими групами – захист безпеки, законодавство та поліція – інструменти підтримки стабільності.

6. *Патерналістичне тлумачення прав людини.* Меттерніх вважав, що права людини не є природними, а надаються державою. Народ має бути «охоронюваний» монархом. Держава визначає межі політичних і громадянських свобод, індивідуальні свободи можливі тільки тоді, коли не загрожують суспільному ладові; національні рухи (італійські, німецькі, угорські) несуть ризик дестабілізації та порушення європейського балансу. Таким чином, права людини не абсолютні, а є вони вторинними щодо державного порядку.

Таким чином, правові погляди Меттерніха можна вважати класичним консервативним позитивізмом: право має гарантувати порядок, стабільність і непорушність монархічного ладу; індивідуальні свободи та політичні нововведення – небезпечні; міжнародне право повинно підтримувати легітимні династії та стримувати революції.

Клеменс Венцель фон Меттерніх відіграв ключову роль у роботі Віденського конгресу (1814–1815 рр.), який мав на меті відновлення політичного порядку в Європі після поразки Наполеона [11].

Віденський конгрес – конференція послів великих держав Європи, очолювана австрійським дипломатом Клементом фон Меттерніхом, яка проходила у Відні з 18 вересня 1814 р. по 9 червня 1815 р. До австрійської столиці з'їхалися понад двісті дипломатів майже з усіх країн континенту. Мета конгресу полягала в урегулюванні територіальних питань, фактично в зміні континентальної політичної карти після розгрому наполеонівської Франції. Серед основних питань конгресу були переділ Європи на користь країн-переможниць, відновлення монархічної влади в Європі та запобігання будь-якій можливості повернення Наполеона до влади. На основі рішень Віденського конгресу Францію позбавили всіх завойованих раніше земель.

Переможці прагнули відновити монархію, повалені після Великої французької революції, повернути на континент мир і спокій, але при цьому перекроїти карту Європи – кожен на свою користь. Для підтримки встановленого порядку і монархічних принципів був створений Священний союз між Росією, Австрією та Пруссією.

У результаті перерозподілу територій Австрія відновила владу над Ломбардією та Венецією та отримала провідну роль у Німецькому союзі; Англія закріпила за собою Мальту, Цейлон і Капську колонію; Пруссія отримала частину Саксонії та Рейнську область; Нідерланди були об'єднані з Бельгією в єдине Королівство Нідерландів; Росія отримала частину Польщі з Варшавою, зберегла Фінляндію та Бессарабію, а також приєднала Холмщину та Підляшшя [12].

Незвичайною особливістю Віденського конгресу є те, що він не був традиційним

конгресом у тогочасному розумінні цього слова – учасники ніколи не зустрічалися на пленарному засіданні, і велика частина обговорень відбулася протягом неофіційних засідань серед великих держав, без присутності великої кількості делегатів менших держав.

Організатором і головним дипломатом конгресу був Клеменс Меттерніх, як міністр закордонних справ Австрійської імперії, фактично був головним координатором роботи конгресу. Завдяки його дипломатичним здібностям Відень став центром європейської політики. Він забезпечив стабільність і вплив Австрії у переговорах між провідними державами – Великою Британією, Пруссією, Росією та Францією.

Прихильник принципу легітимізму і рівноваги сил Меттерніх відстоював ідею відновлення старих династій, які були усунені під час революцій і наполеонівських війн, а також прагнув запобігти повторенню революцій у Європі. Його метою було створення системи, де жодна держава не мала б переваги – це так звана європейська рівновага сил.

Посередник між великими державами Меттерніх майстерно балансував між інтересами Росії (яка прагнула впливу на Польщу), Пруссії (яка хотіла розширення на заході), Британії (що дбала про морську рівновагу) та Франції (яка прагнула повернення до великої політики). Завдяки його дипломатії було уникнуто нової війни між союзниками. Автор так званої "системи Меттерніха" – основи післянаполеонівського порядку. На конгресі закладено принципи, які діяли в Європі до революцій 1848 року: збереження монархічного ладу, боротьба з ліберальними й національними рухами, колективна безпека через регулярні конгреси великих держав. Також результатом конгресу стало зміцнення позицій Австрії, в результаті рішень конгресу Австрія отримала контроль над Північній Італією (Ломбардія, Венеція), зберегла вплив у Німеччині та стала центром нової політичної системи Європи [13]. Роль Меттерніха у Віденському конгресі була вирішальною, він став архітектором післянаполеонівської Європи, створивши політичний порядок, що забезпечив відносний мир на континенті майже на сорок років.

Правові принципи Меттерніха – це системна концепція, спрямована на збереження традиційної монархії, придушення революційності й захист європейської рівноваги. Право, на його думку, не є інструментом зміни суспільства, а інструментом його охорони. Сьогодні образ Меттерніха –

це не лише постать консерватора, а й високопрофесійного дипломата, який передбачав необхідність міжнародної співпраці та балансу інтересів. Його історіографічний портрет, таким чином, став складнішим і багатовимірним, що відповідає сучасному баченню історії як поліцентричного процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Меттерніх Клеменс-Венцель-Лотар фон. Шевченківська енциклопедія: у 6 т. Т.4. Київ: Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка, 2013. С. 189-190.
2. Gentz F. Briefe und Tagebücher. Wien: Böhlau Verlag, 1910.
3. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Congress-of-Vienna>
4. Кіссінджер Г. Відновлений світ: Меттерніх, Каслрі та проблеми миру, 1812–1822. Київ : Основи, 2000. 378 с.
5. Schroeder P. The Transformation of European Politics, 1763–1848. Oxford University Press, 1994.
6. Sked A. Metternich and Austria: An Evaluation. Palgrave Macmillan, 2008.
7. Woodley J. Metternich and the Vienna System: Modern Interpretations of 19th Century Diplomacy. European Review of History. 2022.
8. Even R. The Real Metternich: Conservative Diplomacy and the Balance of Power. Cambridge, 2019.
9. Мільчев В. І. Європейська дипломатія XIX століття. Київ : Либідь, 2003.
10. Тейлор Дж. Габсбурзька монархія 1809-1918: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів, 2002. 268 с.
11. Папенко Н. С. Зовнішня політика Австрії на початку XIX ст.: стратегія і тактика. Історичний журнал. 2003. № 2. С. 72-77.
12. Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів, 2001. 712 с.
13. Гуржій О. І. Європейська історія Нового часу (XVIII–XIX ст.). Київ : Знання, 2012.

REFERENCES:

1. Metternikh Klemens-Ventsel'-Lotar fon. [Metternich Clemens-Wentzel-Lothar von]. Shevchenko Encyclopedia: in 6 volumes. T.4. Kyiv: T. G. Shevchenko Institute of Literature, 2013. P. 189–190. [in Ukrainian].
2. Gentz, F. (1910). Briefe und Tagebücher. [Letters and diaries]. Wien: Böhlau Verlag. [in German].
3. Britannica. Retrieved from: <https://www.britannica.com/event/Congress-of-Vienna>.
4. Kissinger, G. (2000). Vidnovlenyy svit: Metternikh, Kaslri ta problemy myru, 1812–1822. [The World Restored: Metternich, Castlereagh, and the Problems of Peace, 1812–1822]. Kyiv: Osnovy, 378 p. [In Ukrainian].
5. Schroeder, P. (1994). The Transformation of European Politics, 1763–1848. Oxford University Press.
6. Sked, A. (2008). Metternich and Austria: An Evaluation. Palgrave Macmillan.
7. Woodley, J. (2022). Metternich and the Vienna System: Modern Interpretations of 19th Century Diplomacy. European Review of History.
8. Even, R. (2019). The Real Metternich: Conservative Diplomacy and the Balance of Power. Cambridge.
9. Milchev, V. I. (2003). Yevropeys'ka dyplomatiya XIX stolittya. [European Diplomacy of the 19th Century]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
10. Taylor, J. (2002). Habsburz'ka monarkhiya 1809-1918: Istoriya Avstriys'koyi imperiyi ta Avstro-Uhorshchyny. [The Habsburg Monarchy 1809-1918: a History of the Austrian Empire and Austria-Hungary]. Lviv, 268 p. [in Ukrainian].

11. Papenko, N. S. (2003). Zovnishnya polityka Avstriyi na pochatku XIX stolittya: stratehiya i taktyka. [Foreign politics of Austria at the beginning of the 19th century: strategy and tactics]. *Historical Journal*. №. 2. P. 72–77. [in Ukrainian].
12. Zollner, E. (2001). Istoriya Avstriyi. [History of Austria]. Lviv, 712 p. [in Ukrainian].
13. Gurzhiy, O. I. (2012). Yevropeys'ka istoriya Novoho chasu (XVIII–XIX st.). [European History of the Modern Age (18th–19th centuries)]. Kyiv: Znannya, [in Ukrainian].

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 17.11.2025

Дата прийняття статті: 04.12.2025

Опубліковано: 26.12.2025